

SATRANÇ OYUNCUSU

MUHTEŞEM SATRANÇ
OTOMATI: TÜRK

Mavikale'nin bu sayısında, efsanevi satranç otomatı Türk'ü odağına alan bir filmi tanıtacağım: Satranç Oyuncusu

FİLMİN KÜNYESİ

Türkçe adı	Satranç Oyuncusu
Orijinal adı	Le Joueur d'Échecs
İngilizce adı	The Chess Player
Yönetmen	Raymond Bernard
Yapım yılı	1927
Yapımcı ülke	Fransa
Orijinal dil	Sessiz
Süresi	135 dakika
Eserin yazarı	Henry Dupuy-Mazuel
Oyuncular	Pierre Blanchar, Charles Dullin, Édith Jéhanne, Camille Bert, Pierre Batcheff, Marcelle Charles Dullin, Jackie Monnier, Armand Bernard, Alexiane, Pierre Hot, Jaime Devesa, Fridette Fatton
IMDB Puanı	6.9

Prof. Dr. Ergin Çiftçi

Sporcu

erginciftci@gmail.com

Perde siyah bir zeminde bilgilendirme yazısı ile açılır: 1776 yılında, Polonya'nın, Prusya, Rusya ve Avusturya arasında paylaşılması sonucunda Polonya Litvanyası, Rus imparatoriçesi İkinci Katerina'nın eline geçmiştir. Bir zamanlar Polonya Litvanyası'nın kalesi olan Vilnius kasabası yeni maruz kaldıkları Rus boyunduruğunda olmanın acısını çekmektedir.

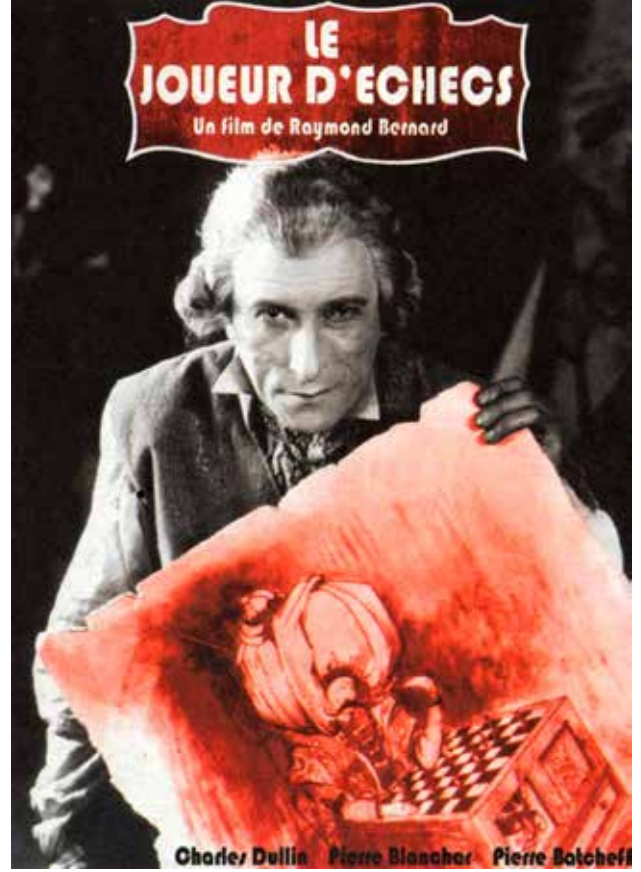
Akşam karanlığı çökmüştür. Rus askeri devriyesi Vilnius sokaklarında dolaşırken kasaba sakinlerinin endişeyle perdelerini çektikleri, pencere kepenklerini kapattıkları görülür. Sokakta kalmış bir kadın acımasız Rus askerlerinin fiziksel şiddetine maruz kalınca bu korkunun yersiz olmadığı anlaşılır.

Bu kadar uğursuzluk yetmezmiş gibi, kasabanın kenarındaki bir ev de ya-

nından geçenlerin merak ve hatta korku duymasına neden olmaktadır. Bu esrarengiz evde, Viyana mahkemesine danışmanlık yaptığı ve İmparatoriçe İkinci Katerina'nın himayesinde olduğu söylenen tuhaf bir adam oturmaktadır. Baron von Kempelen adındaki bu adamın tutkusu, cansız olduğu halde kendi kendine hareket edebilen, insan görünümünde otomatlar yapmaktır. Onun bizzat kendisine benzeyen bir otomat yaptığı da bilinmektedir. Baron von Kempelen'i büyük bir salonda kendi kopyası olan otomatın yanında görürüz, kısa boylu, kamburu hafifçe çıkmış, beyaz tenli, beyaz saçlı, yaşı geçkin ama dinç bir adamdır karşımızdaki. Salonunda insan görünümünde ama hareketsiz daha pek çok otomat olduğu çeker dikkatimizi.

İşgal altındaki kasabanın ücra bir bölgesinde bulunan, Vorowski Şatosu, Polonya bağımsızlık hareketinin kalbi haline gelmiştir. İmparatoriçe İkinci Katerina, Polonyalıların kendisine sadakatini görmek için Rus ve Polonyalılardan oluşan bir yönetim kurmuş ve yönetimini de Polonyalı Kont Boleslas Vorowski'ye vermiştir. Bu yakışıklı delikanlıyı kendi şatosunda görürüz. Yurtsever Polonyalıları toplamış, onlarla birlikte, coşkuyla bağımsızlık şarkısı söylemektedir. Onlara, piyanosuyla genç ve oldukça güzel bir kız, Sophie Novinska eşlik etmektedir. Sophie, aslında üvey babası tarafından Boleslas'a bir kız kardeş olarak dışarıdan getirilmiş, zaman içinde bütün Polonyalıların kalbini kazanmış, adeta bağımsızlık arzusunun ulusal simgesi haline gelmiştir. Rus devriyesi yakından geçerken şarkıya ara verilir, şatodaki herkes susar. Bu sırada Boleslas hemen yanında duran Sophie'nin elini tutar ama bundan rahatsız olan Sophie elini çeker. Bu durumdan, kardeş gibi yetiştirilmiş olmalarına rağmen Boleslas'ın Sophie'ye ilgi duyduğunu ama ondan bir karşılık alamadığını anlarız.

Baron von Kempelen, otomatlarını bir panodaki metal kolları kaldırıp indirerek ya da bir vanayı çevirerek yönetmektedir. Bu otomatlarından biri Polonyalıların on beş yıl önce saygı duyduğu yaşlı bir çingeneye aittir. Kendisi, ölümünden hemen önce, bir kadının özellikleri sayesinde bağımsızlığa kavuşulacağı kehanetinde bulunurken aslında Sophie'yi işaret etmiştir. Bir başka otomat, Baron von Kempelen'in ümitsizce âşık olduğu ve on yıl önce hayata veda eden Kontes Vorowska'ya aittir. Baron von Kempelen, kontesin ölümünden

Satranç Oyuncusu filminin DVD görseli.

sonra onun oğlu Boleslas ve doğumu konusunda gizemin hüküm sürdüğü küçük Sophie'nin koruyucusu olmuştur.

Baron von Kempelen, dansçı Wanda'nın otomatını yapmaktadır. Wanda, otomat için modellik yaparken yine Baron von Kempelen'in eseri olan, Boleslas ve Sophie'nin yan yana durduğu bir bibloyu görünce ikisinin birbirlerine kardeş gibi benzemediklerini söyler. Baron von Kempelen bunu duymazdan gelir ama bakışlarıyla sanki Sophie'nin geçmişi ile ilgili bir bildiği olduğunu izleyiciye hissettirir.

Gün içinde her biri kendi ülkesinin askeri üniformasını giymiş olan Boleslas ve Rus Prenses Serge Oblomoff'u samimi halde görürüz. Boleslas, Rus olmasına karşın bu genç adamla derin bir dostluk kurmuştur. Boleslas, onu akşam yapılacak olan Sophie'nin doğum günü partisine davet eder.

Wanda, Polonyalı ve Rus askerlerin müdavimi olduğu kulüpte dans etmeye hazırlanmaktadır. Askeri kulüpte satranç da oynanmaktadır. Kulübün en güçlü satranç oyuncusu olan Boleslas'a karşı

Boleslas ve Nikolaieff, askeri kulüpte satranç oynuyor.

kazanma ümidi olan tek kişi Rus Binbaşı Nikolaieff'tir. Wanda kulübe geldiği sırada iki güçlü oyuncu arasında, çevresine yoğun bir seyirci kitlesi toplamış olan bir satranç maçı sürmektedir. Boleslas ve Nikolaieff de herkes gibi ayağa kalkar, Wanda'yı selamlar, ardından ikisi de satranç oynamaya devam ederler. Çekişmeli gittiği anlaşılan maçı Boleslas kazanır. Polonyalılar onu kutlarken yenilgiyi hazmedemediği anlaşılan Nikolaieff hemen rövanş ister. Boleslas teklifi kabul etmişken hazırlıklarını tamamlayan Wanda gelip sahneye çıkar. Rövanş maçı onun gösterisi sonlanıncaya kadar ertelenir. Büyük beğeni toplayan gösterisinin ardından Wanda soyunmaya giderken, coşkulu kalabalıktan birkaç Rus askeri onu takip eder hatta biri, hiç hoş karşılanamayacak biçimde, onun soyunma odasına girmeye cüret eder. Bazı Polonyalı askerler durumu fark etse, içleri içini yese de müdahale edemezler. İlk tepkiyi veren yine az önce yeniden satranç oynamaya başlayan Boleslas olur. Wanda'nın çılgınlığını duymuş olmalıdır ki ayağa kalkar. Nikolaieff ise oturmasını ve hamlesini yapmasını ister. Boleslas

bunu çok sert biçimde redder, satranç tahtasını devirir, soyunma odasının kapısına gider, Rus askerlerini yararak içeri girer ve mütecaviz Rus askerini kılıcıyla saf dışı bırakır. Bu egemenlerin kabul edebileceği bir durum değildir, Ruslar ve Polonyalılar birbirine girer. Az önce satranç oynayan Boleslas ile Nikolaieff şimdi birbirlerine öldüresiye kılıç sallamaktadırlar. Göğüs göğse kavga, sayıca az olan Rus askerlerin kulüpten dışarı atılmasıyla sonlanır.

Bu sırada, Worovski şatosunda, başlayan çatışmadan haberi olmayan Prens Serge Oblomoff da Sophie'nin bir resmini yapmaktadır. Gerçeğinden farklı olarak resimde Sophie'nin boynunda gösterişli bir kolye görülür. Az sonra Oblomoff, kendisinde bulunan kolyeyi Sophie'nin boynuna kendi elleriyle takınca ona karşı büyük bir aşk beslediği de ortaya çıkmış olur. Sophie'nin bilekliği de Oblomoff'un dikkatini çekmiştir, sorunca onu hediye edenin de Boleslas olduğu anlaşılır. Sophie, iki erkek arasında kalacak gibi görünmektedir.

Polonyalılar yaralarını sararken Boleslas, Sophie'ye gecikeceğini bildiren bir mektup yazar. Şatoda, kasabada yaşanan çatışmadan habersiz, Sophie'nin doğum günü şerefine hazırlıklar yapılırken Rus askerleri ayaklanan halka acımasızca saldırmaya başlamıştır. Rusların, Sophie'nin resminin işlendiği bir flamayı ayaklarının altına alarak Polonyalıların bağımsızlık umutlarını aşığıladıklarını da gören Boleslas kontrolünü iyice kaybeder. Artık ok yaydan çıkmış, Polonyalıların kanlı ayaklanması başlamıştır. Olanlardan habersiz Sophie, aşkı ilan eden Oblomoff'a karşı benzer duygular beslediğini kabul etmiştir. İkisinin yakınlaşmasına şahit olan, yaralı haldeki Boleslas duruma müdahale eder, daha bugüne kadar yakın arkadaşı olan Oblomoff'u şatodan kovarken onların egemenliklerine karşı ayaklandıklarını da ilan eder. Ancak onu centilmence uğurlayacak kadar asil olduğunu da gösterir.

Polonyalılar özgürlükleri için bütün gücüyle çarpışır. Boleslas ayaklanmanın lideri olarak ön saflarda savaşır. Başlangıçta düşmanı kasabadan atmak konusunda büyük başarı da kazanırlar. Ancak asker sayısı ve silah gücü üstün olan Ruslar galip gelir ve ayaklanmayı bastırırlar. Buna rağmen Boleslas'ı ele geçirememişlerdir. Bunun üzerine başına yüklü bir para ödülü konmuş ve onu saklayanların ölüm cezasına çarptırılacakları duyurulmuştur.

Baron von Kempelen'in Boleslas'ı evinde sakladığını Sophie ve Wanda dışında hiç kimse bilmemektedir. Boleslas savaş sırasında bacaklarından yaralanmış ve yardım olmadan yürüyemez hale gelmiştir. Sophie onun bakımı için başındadır. Oblomoff'tan Varşova'ya gideceğini bildiren ve kendisiyle birlikte gelmesini öneren bir mektup alsa da Boleslas'ı bu halde bırakmaya içi elvermez. Boleslas'ın ciddi biçimde arandığını öğrenen Baron von Kempelen eve geldiğinde Sophie ve Boleslas'ı satranç oynarken bulur. Sophie kuşkusuz Boleslas için zayıf bir rakiptir, bu nedenle Sophie için parlak bir hamle önerir, ama Boleslas daha kuvvetlisini yapınca oyundan ümidini keser. Sonra birden, satranç oynayan Boleslas'a bakarken bakışları değişir. Onu gösterişli bir bıyıkla, kocaman bir sarıklı hayal eder. Baron von Kempelen'in parlak bir fikri mi vardır? Kuşkusuz! Koşarak atölyesine girer, kalemini, kâğıdını, cetvelini alıp çizmeye başlar. Bir süre sonra Sophie atölyeye girdiğinde projesini neredeyse

Baron von Kempelen, Türk'ün nasıl çalıştığını gösteriyor.

tamamlamıştır. Önce bir yazı gösterir Sophie'ye: "Bu gece panayırda, Baron von Kempelen, karşısına kim çıkarsa çıksın, hepsini mağlup edecek olan, yüzyılın mucizesi, Satranç Oyuncusu'nu sunacaktır!" Ardından yazılı kâğıdı yere düşürünce arkadaki çizim ortaya çıkar. Bir satranç tahtasının başında, oturur pozisyonda, bıyıklı ve sarıklı bir adam vardır: Bir satranç otomatı! Böylece, Boleslas otomatın içine gizlenerek seyahat edip ülke dışına kaçabilecektir.

Birkaç hafta sonra, satranç oyuncusunun ününü duyan Varşovadaki Kral Stanislas Poniatowski onu görmek ister. Kralın elçisi, muzaffer bir turun ardından, itibarlı otomatını göstermek için Sophie ve Wanda ile Almanya'ya geçmek üzereyken Baron von Kempelen ile temas kurmayı başarır.

Baron von Kempelen, kralın ve soyluların önünde otomatı tanıtır. Satranç tahtasının konulduğu masanın bütün kapaklarını açıp dönen çarkları göstererek izleyicileri otomatın içinde gizlenen bir insan olmadığına inandırır. Kral, otomatın karşısına saraydaki en güçlü oyuncu olarak Binbaşı Nikolaieff'in çıkmasını ister (Diyagram 1). Zaman ilerledikçe otomatın oyuna ağırlığı-

İmparatoriçe, Türk'e karşı hamle yapıyor.

nı koyduğu görülür. Yenilgiyi kabul eden Nikolaieff, kendisini yendiğini hatırladığı tek kişiyi, Boleslas'ı karşısında görür gibi olmuştur. Otomat bütün izleyenleri çok etkilemiş ama Nikolaleiff'i kuşkuya düşürmüştür. Sıkı biçimde korunan otomatı gizlenerek izleyince Wanda'nın gelip onunla konuştuğunu görür: "Sabret Boleslas, yarın Almanya'ya gitmek için buradan ayrılacağız ve dertlerin bitecek!"

Otomatın sırrını keşfeden Nikolaieff, Boleslas'tan intikam almak için bir plan yapar. Kral'a, kendisi de tutkulu ve yetenekli bir satranç oyuncusu olan, imparatoriçeye bu enteresan otomatı göndermesinin kendisi için çok iyi bir izlenim bırakacağı şüphe götürmeyecek nazik bir davranış olacağını söyler. Kral teklifi mantıklı bulur, ama imparatoriçenin kaybetmekten hoşlanmadığını, Baron von Kempelen'e, Türk'ün mağlup olmasına izin vermesini söylemesini tembihler.

Kralın talebini Baron von Kempelen'e ileten Oblomoff olur. Hemen yarın yola çıkılacak ve kendisi bu seyahate eşlik edecektir. Bu vesile ile Oblomoff ve Sophie yeniden bir araya gelmiştir.

Oblomoff geceyi otomat ile aynı odada geçireceği için Baron von Kempelen, sabah buna fırsat bulamama ihtimaline karşı Boleslas'ı gecedan otomatın içine yerleştirmeye karar verir. Birbirlerine olan aşkları hiç sönmemiş olan Sophie ve Oblomoff'a fark ettirmeden Boleslas otomatın içine yerleştirilir. Ancak bu Boleslas için oldukça acı bir deneyim olur: Sophie ve Boleslas baş başayken aralarındaki tutkulu aşka tanık olmak onun için dayanılmaz bir işkence olacaktır.

Bu sırada Nikolaieff, otomatın ulaşacağı Petersburg'daki kışlık saraya çoktan ulaşmış ve imparatoriçenin huzuruna çıkmıştır. Ona Polonya bağımsızlık hareketinin lideri Boleslas'ın üç güne kadar elinde olacağı müjdesini verir. İmparatoriçeyi sevindiren bir diğer durum Sophie'nin gelişidir. Sophie'nin aslında Moskova'da doğmuş safkan bir Rus soylusu olduğunu, gerçek adının Prenses Diakovleff olduğunu söyler. Polonya bağımsızlığının ruhani temsilcisinin bir Rus olması ona göre gerçekten komik bir durumdur.

Sophie bu arada karmaşık duygular içindedir. Boleslas'ın cesaret ve dirayetinden etkilenmiş, içinde ona karşı giderek bir kardeşe karşı beslenenden farklı duygular uyanmaya başlamıştır.

Otomatı taşıyan konvoy Moskova'ya ulaşır ulaşmaz imparatoriçenin karşısına çıkar. İmparatoriçe bu karşılaşmadan çok mutlu olduğunu gösterir: "Kuzenimiz Stanislas sizin satranç oyuncunuz hakkında harika sözler sarf etti. Maharetimizi ona karşı ölçme imkânı bulduğumuz için çok mutluyuz."

İmparatoriçe, seçkin bir kalabalıkla çevrili halde, kendisi için getirilen tabureye oturarak otomatın karşısına geçer. Oblomoff, Sophie'ye imparatoriçenin birinci sınıf bir satranç oyuncusu olduğunu söyler. Otomat, sakın, kesintili ama kararlı kol hareketleri ile hamlelerini yapar, yüzünde hareket eden sadece yapay gözleri ve arada inip kalkan kaşlarıdır. Oyun ilerledikçe imparatoriçenin zorlandığı hissedilir. İzleyenler, yenilgiye tahammülü olmadığı bilinen imparatoriçenin kaybetmesi halinde olacıklardan endişe duymaya başlamışlardır. Derken beklenmedik bir şey olur. Oyunu kaybedeceğini anlayan imparatoriçe kurnaz bir hamle yapar. Oyunu izleyenlerden biri, satranç bilen herkesin fark ettiği durumu dile getirir: İmparatoriçe hileli bir hamle yapmıştır! Diğer, kuşkusuz, oyunu kaybedeceğini anladıktan sonra

Nikolaieff, Baron von Kempelen'in evinde büyük bir tuzağa düşüyor.

otomatın ne tepki vereceğini görmek için böyle bir hamle yaptığını söyler. Gerçekten de bütün saray nefesini tutmuş otomatın hamlesini beklemektedir. Türk, hamle yaptığı sol eliyle satranç taşlarını tahtadan süpürüp atar! Saray, imparatoriçenin bu küstah hamleyi nasıl yanıtlayacağını görmek için nefesini tutmuştur. Baron von Kempelen, otomatta bir arıza varmış da onu arıyormuş gibi kapaklarını açar. İmparatoriçe hiddetle ayağa kalkar ve beklenmedik bir şey yapar: Kahkaha atar! Bütün saray rahatlamış ve imparatoriçeyle birlikte gülmeye başlamıştır. İmparatoriçenin hoşgörüsüne tanık olduğu düşünüldüğü sırada ondan bir hamle daha gelir: “Yarın festival başlarken bu gülünç otomat majesteye saygısızlığından dolayı kurşuna dizilsin!” Majestelerinin emirleri elbette sorgulanabilir nitelikte değildir. Emriyle, otomat idam hükmünün infazına kadar görevliler tarafından götürülerek gözetim altına alınır. İmparatoriçenin soytarısı, çok üzüldüğü anlaşılan Baron von Kempelen’e “Ne olacak ki yeni bir tane daha yaparsın” diyerek alay edecektir.

Festival şerefine bir maskeli balo düzenlenmesi Boleslas’ın kurtarılması için bir umut olur. Wanda, danslarıyla saraylıları coşturarak insanların

kontrolünü kaybetmesini sağlar. Oluşan kargaşa sayesinde Boleslas, Oblomoff’un da yardımıyla otomattan çıkartılarak kaçırlır. Ancak otomatın içinde hala bir kişi vardır. Olanların farkına varan imparatoriçe, otomatın çevresinde güvenliği artırır ve içindekinin kurtarılmasına izin vermez.

Otomat, şafakla birlikte, sarayın bahçesinde askerler tarafından kurşuna dizilir. Davette coşku zirveye çıkmıştır, saraylılar otomatın çevresinde çılgınca dans ederler. Otomatın kanadığı da o zaman anlaşılır! İmparatoriçenin emriyle insanlar Türk’ü tek başına bırakarak içeri girer.

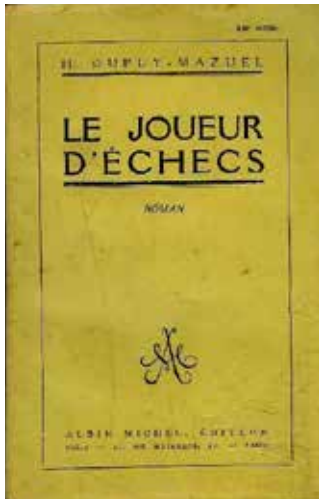
Ortalık yatıştıktan sonra imparatoriçe, soytarısı ve Sophie’yi otomatın başında buluruz. İmparatoriçe, ona aslını hatırlatarak Sophie’ye el uzatır da onun aradan geçen zaman boyunca içinde yaşadığı kültürü benimsediğini ve artık bir Rus olarak kalmadığını anlamıştır. Sophie, Baron von Kempelen’i yaralı halde otomattan dışarı çıkarır. Kempelen, imparatoriçeden on altı yıl önce kendisine teslim edilen ve bugüne kadar sadakatle koruduğu hayata karşılık Boleslas’ın hayatını bağışlamasını diler. İmparatoriçenin bu talebi onayından ve bahçeden ayrılmasından sonra Sophie’ye yarasının ağır olmadığını, gidip Boleslas’ı bulmasını, kendisinin onları daha sonra bu-

lacağını söyler. Sophie gittikten sonra Baron von Kempelen'in aslında ağır yaralı olduğunu anlarız. Hayali bir otomat görür, ilgisini çekmiştir, ona dokunmak, eline almak ister... Kendi yarattığı Türk'e sırtını yaslamış haldeyken ruhunu teslim eder.

Bunlar olurken, imparatoriçenin emriyle, Baron von Kempelen'in evini incelemeye giden Nikolaieff otomatlarla dolu salona girer. Burası onun gibi biri için bile esrarengiz ve ürkütücü bir yerdir. Otomatları incelerken onları kontrol eden mekanizmayı da harekete geçirir. Kuşkusuz en ilginç ortada duran Baron von Kempelen'in kendi otomatıdır. Onu koruyan kılıçlı asker otomatlar bir anda Nikolaieff'in çevresini sarar, Nikolaieff başlangıçta oldukça soğukkanlıyken giderek telaşa kapılır. Büyük bir tuzağın içine düştüğünü anlar. Kılıcını çeker, otomatlara karşı kendini savunur, pek çoğunu saf dışı bırakır, ama o kadar çoklardır ki, yaralanır, çevresini saran otomat çemberi daralır ve nihayet üstüne kapanır, en üstüne düşen Baron von Kempelen'in otomatıdır. Askerleri neden sonra salona girebildiklerinde komutanlarını bir otomat yığının altında ruhunu çoktan teslim etmiş halde bulacaktır.

Oblomoff, Boleslas'ı kurtardıktan sonra Sophie'nin kalbinin artık tamamen Boleslas'a ait olduğunu anlamıştır. Sophie, Boleslas'a imparatoriçe tarafından affedildiğini haber verir. Bundan sonra onları mutlu bir gelecek beklemektedir. Perde iner.

Satranç Oyuncusu, Henry Dupuy-Mazuel'in aynı adlı romanından perdeye uyarlanmıştır. Ro-

Satranç Oyuncusu filmine kaynak olan roman.

manın 1926 yılında yayımlanmasından yalnızca bir yıl sonra çekilen film, esere sıkı biçimde bağlı kalmıştır. Fransız yönetmen Raymond Bernard, sessiz sinema döneminde bu oldukça karmaşık öyküyü başarıyla perdeye aktarmıştır. Yönetmen, Polonya ve Rus savaşını sinema tarihinde unutulmayacak kadar başarılı bir düzeyde çekmeyi başarmıştır. Baron von Kempelen'in evindeki otomatların Nikolaieff'e karşı harekete geçmesi de sinema tarihi açısından unutulmayacak sahnelerden biri olarak yerini almıştır.

Yazılmış bir romandan uyarlanmasına karşın, Satranç Oyuncusu, Wolfgang von Kempelen'e ve onun ünlü eseri Türk'e dayanıyor. Avusturya Kraliçesi Maria Theresa'nın hizmetinde çalışan Wolfgang von Kempelen'in, dönemin modasına uyarak bir otomat yapmak için kollarını sıvadığı ve altı ay sonra satranç oynayan bir eser ile ortaya çıktığı biliniyor. Bir masada oturan oyuncu, bıyığı, sarığı ve diğer giysileri ile tipik bir doğulu andırması nedeniyle izleyenler tarafından Türk olarak adlandırılmıştır. Döneminde bazı hareketleri yapabilen otomatların heyecan verici olsa da alışıldık cihazlar olmasına karşın, Türk hareketin dışında ileri derecede zihinsel bir faaliyet gerektiren satranç oynamak iddiasıyla ortaya çıktığından izleyenler üstünde sarsıcı bir etki yapmıştır. Türk'ün dönemi için devrim niteliğinde bir otomat oluşu, mucidinin ve sonraki sahiplerinin isteğiyle gözden uzaklaştırdıkları zamanlar dışında, onu sürekli ilgi odağı olan bir konu haline getirmiştir. Soyluların saraylarından bilet alınarak görülebilen sergi salonlarına kadar pek çok yerde ortaya çıkan Türk doğduğu topraklardan ayrılarak Amerika kıtasına ayak basmış, pek çok bölgesinde dolaştıktan sonra, son durağı olan bir müzede 1854 yılında çıkan yangına teslim olmuştur.

Türk, Napolyon Bonapart ve Benjamin Franklin gibi zamanının önemli kişileri ve güçlü oyuncularını ile karşılaşmış ve izleyenleri hayran bırakan bir performans sergilemiştir. Ortaya çıktığı andan itibaren Türk'ün nasıl çalıştığı konusunda pek çok spekülasyon yapılmış ama tam olarak nasıl çalıştığı onu en son eline geçirenlerin ayrıntılı incelemesine kadar gizemini korumuştur. Gösteri yaptığı uzun yıllar boyunca, bir takım doğru tahminler yapılmış olsa da Türk'ün tam olarak nasıl çalıştığı konusunda doyurucu ve gerçeğe yakın bir açıklama getirilememiştir. Bu açıklamalardan

Satranç Oyuncusu filmi vizyonda.

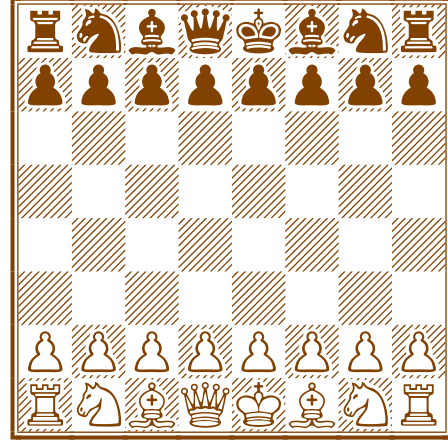
en akla yatkın geleni, bir çocuk ya da bacakları olmayan bir oyuncu tarafından yönetildiği yönündedir. Türk öylesine ünlü olmuştur ki bu çıkarımlar halk arasında da yayılmış ve bacakları olmayan Polonyalı bir askerin onun içine gizlenerek otomatı çalıştırdığı ileri sürülmüştür. Henry Dupuy-Mazuel, tam da bu efsanelerden yola çıkarak, Türk'ü bir bağımsızlık savaşı ve onunla koşut ilerleyen bir aşk hikâyesine konu yapmıştır. Bu etkileyici öykü, 1938 yılında yine Fransız yapımı ancak bu sefer sesli bir film ile yeniden hayat bulmuştur.

Satranç Oyuncusu, satranca odaklanan bir film olmasına karşın, izleyicisine yorum yapabileceği satranç konumları sunamıyor. Filmde satranç oynanan çok sayıda sahne olmasına karşın bunların arasından doyurucu bir diyagram çıkartamıyorum. Bunda, satranç sahnelerinde tahtanın tamamının görülememesi ve neredeyse bir asıra yaklaşan yaşıyla yıpranmış olan filmin geçirdiği restorasyona rağmen görüntü kalitesindeki düşüklük de önemli rol oynuyor.

Filmi bir kez daha izledikten sonra, hakkında çok şey duyduğum Türk'ü daha iyi tanımak için dilimize Mekanik Türk adıyla çevrilen kitabı da bir solukta okuyorum. Gerçeklerle dışarıdan görünenler arasındaki o derin uçurum beni bir kez daha sarsıyor. Kuşkusuz filmin en etkileyici kahramanı Baron von Kempelen. Onu nedense ken-

FİLMDEN DİYAGRAMLAR

Diyagram 1

wKe1,Qd1,Nb1,g1,Bc1,f1,Ra1,h1,Pa2,b2,c2,d2,e2,f2,g2,h2/
bKe8,Qd8,Nb8,g8,Bc8,f8,Ra8,h8,Pa7,b7,c7,d7,e7,f7,g7,h7

Nikolaieff - Türk (Boleslas Vorowski)

Beyaz hamlede dir.

1.h4?

Türk, Nikolaieff'in bu zayıf açılışını acımadan cezalandıracaktır.

disine ilham veren gerçeğinden daha samimi buluyorum. Baron von Kempelen, sessiz sinemanın, siyahın bin bir tonuna büründüğü o büyüleyici dünyasında, kendine hiç kimsenin dokunamayacağı bir evren oyuyor. Siyah ve beyaz ki beyaz siyahın en açık tonudur! Orada, kendine göre satranç taşları kurar gibi, kendi kendine hareket eden otomatlar yapıyor. Orada öyle bir oyun kurulmuş ki hiç bitsin istemiyorum. Her ne kadar merak etsem de filmin on yıl sonra sesli çekilmiş halini görmek bile istemiyorum. Onun yerine, bu tat zihnimde biraz daha hüküm sürsün diye, bir zaman makinesi bileti almak, Türk'ü çok merak eden bir yığın satranç oyuncusuyla birlikte, ilk gösterime girdiği sinemalardan birinde, bilmem kaçınıcı kez yeniden izlemek istiyorum.

Kaynaklar

- <https://www.imdb.com/title/tt0018045/> (Erişim tarihi: 18.01.2021)
- *Mekanik Türk*, Tom Standage (Çeviren: Gülenbilge Zanardi), Saga Yayınları, 1. Baskı 2004.